

ΟΙ ΜΕΛΕΤΕΣ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΧΥΜΕΡΗ*

ΠΕΡΙΛΗΨΗ: Οι 13 μελέτες του Παχυμέρη αποτελούν βεβαίως έφαρμογή των πρακτικών όδηγιών στα έγχειρίδια ρητορικής τής ύστερης άρχαιότητας, δέν είναι όμως κείμενα χωρίς ενδιαφέρον, καθώς περιλαμβάνουν πλήθος άναφορές σε άρχαίους συγγραφείς, που έπιτρέπουν να διακρίνουμε τήν εύρύτητα των γνώσεων του συγγραφέα. Έπίσης δέν λείπουν και ύπαινιγμοί σε γεγονότα τής έποχής.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Γεώργιος Παχυμέρης, Βυζαντινή φιλολογία, ρητορική, Έρμολόγηση, Βυζαντινή εκπαίδευση.

ABSTRACT: Pachymeris' 13 declamations, though theoretical applications of the rules suggested in the rhetorical manuals of the Late Antiquity, are not devoid of interest, since they include a lot of citations from ancient Greek writers, which prove their author's broad knowledges; they contain also some hints to historical circumstances of that epoch.

KEY WORDS: George Pachymeris, Byzantine scholarship, rhetoric, Hermogenes, Byzantine Education.

Ό περίφημος βυζαντινός «πολυίστωρ»¹ Γεώργιος Παχυμέρης (1242- περ. 1307/1308)² είναι γνωστός κυρίως για τó ιστοριογραφικό του έργο, τες *Συγγραφικές*

---

* Συντομότερη μορφή του άρθρου αυτού προοριζόταν να παρουσιασθεί (στα ιταλικά, με τίτλο «Le Declamazioni di Giorgio Pachimeris come esempio di 'Displaying Knowledge'») στο 21^ο Διεθνές Βυζαντινολογικό Συνέδριο του Λονδίνου, έντεταγμένο στο Panel V. 7: Displaying Knowledge, αλλά τελικά ή άνακοίνωση δέν πραγματοποιήθηκε, καθώς δέν μπόρεσα να ταξιδέψω στο Λονδίνο.

¹ Κατά τόν KRUMBACHER (1897): 288.

² Παρουσίαση τής προσωπικότητας και του έργου του Παχυμέρη βλ. στους FRYDE (2000) και ΛΑΜΠΑΚΗ (2004).

Ίστορίες (στην συνέχεια: *ΣΙ*), οι οποίες αναπόφευκτα έχουν συγκεντρώσει την προσοχή των ειδικών, καθώς περιέχουν πλούτο ειδήσεων για τὰ γεγονότα πενήντα περίπου ἐτῶν βυζαντινῆς ἱστορίας³. Τὸ παράδοξο εἶναι ὅτι ἀντιθέτως οἱ *ΣΙ* παρέχουν περιχρότατες πληροφορίες γιὰ τὸν ἴδιο τὸν συγγραφέα καὶ γιὰ τὴν γενικότερη δραστηριότητά του: γέννημα τῆς Νικαίας, ἀλλὰ ἀπωτέρας Κωνσταντινουπολίτικης καταγωγῆς⁴, ὅπως ὁ ἴδιος σημειώνει μὲ ὑπερηφάνεια στὸν πρόλογο τῶν *ΣΙ*⁵, εἶχε ἀρχίσει τὶς σπουδές του στὴν πρωτεύουσα τῆς ἐξόριστης αὐτοκρατορίας⁶. Μετὰ τὴν ἀνακατάληψη τοῦ 1261 πῆγε στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου συνέχισε τὶς σπουδές του μὲ δάσκαλο τὸν Γεώργιο Ἀκροπολίτη. Χειροτονήθηκε (περίπου 1265) διάκονος καὶ ὡς μέλος τοῦ κατωτέρου κλήρου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ὑπηρέτησε σὲ διάφορα ὀφθίμια (ἕως τὸν βαθμὸ τοῦ πρωτεκδικίου καὶ τοῦ δικαιοφύλακος) καὶ εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ συμμετάσχει ἐνεργῶς στὶς πολιτικοθησκευτικὲς διενέξεις τῆς ἐποχῆς του⁷. Φαίνεται πὼς εἶχε ἀναπτύξει καὶ διδακτικὴ δραστηριότητα, τὰ πράγματα δὲν εἶναι σαφῆ ὅμως ὅσον ἀφορᾷ τὴν πλευρὰ αὐτῆ τῶν ἐνασχολήσεων του: οἱ μόνες συγκεκριμένες ἐνδείξεις εἶναι α) ἡ *ἔγγραφος ἀσφάλεια τῶν κληρικῶν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἐπὶ τῇ εἰρήνῃ δῆθεν τῶν Ἐκκλησιῶν* τοῦ 1277, ὅπου ὑπογράφει ὡς *διδάσκαλος τοῦ ἀποστόλου*⁸, β) τὸ ἐπιτάφιο ποίημα ποῦ τοῦ ἀφιέρωσε ὁ μαθητὴς του Μανουὴλ Φιλῆς, στὸ ὁποῖο μεταξὺ ἄλλων ἀναφέρεται καὶ ὡς *τεχνικὸς διδάσκαλος*⁹, καὶ γ) ἕνα μεταγενέστερο χειρόγραφο τῆς *Τετραβιβλου*, στὸ ὁποῖο χαρακτηρίζεται ὡς *μέγας διδάσκαλος*¹⁰. Τί μορφή εἶχε ὅμως αὐτὴ ἡ διδασκαλία δὲν εἶναι σαφές. Πάντως τὰ ὑπόλοιπα ἔργα του, δηλαδὴ τὰ φιλοσοφικο-θεολογικὰ σχόλια (στὸν Ἀριστοτέλη, στὸν Πλάτωνα, στὸν Ψευδο-Διονύσιο Ἀρεοπαγίτη), ἡ *Τετραβιβλος*, τὰ προοιμνάσματα καὶ οἱ μελέτες, συντέθηκαν πιθανότατα ὡς «εἰσαγωγικὰ μαθήματα» στὶς σπουδές τῶν *ἐγκυκλίων* μαθημάτων¹¹. Ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπολογισθεῖ μὲ ἀκριβεία

³ Ἀπὸ τὸ 1255 ὡς τὸ 1307 περίπου. Ὅρισμένες ἀναφορὲς μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Παχυμέρης προχώρησε στὴν τελικὴ ἐπεξεργασία τοῦ κειμένου αὐτοῦ πρὸς τὸ τέλος τῆς πρώτης δεκαετίας τοῦ 14^{ου} αἰ., λίγο πρὶν πεθάνει: βλ. ΛΑΜΠΑΚΗΣ (2004): 42-44, καὶ ὅπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία.

⁴ Ἰδιαίτερος πρέπει νὰ σημειωθεῖ ἡ χρῆση τοῦ δημωδέστερου *Κωνσταντινουπολίτης*, ἀντὶ ἐνὸς τύπου λογιότερου, ὅπως π.χ. *Βυζάντιος* (ποῦ εἶχε χρησιμοποιήσει τὸν 9ο αἰ. ὁ φιλόσοφος Νικίτας, ἢ τὸν 15ο αἰ. ὁ περίφημος Μιχαὴλ Ἀποστόλης, γνωστὸς καὶ ὡς «ὁ Βυζάντιος»), ποῦ θὰ ἦταν περισσότερο συμβατὸς πρὸς τὴν ἀρχαῖζουσα διατύπωση τῶν *ΣΙ*.

⁵ Ἄν καὶ ἀναφέρεται γενικότερα στὰ βιογραφικὰ του, τὸ προοίμιο αὐτὸ εἶναι βασικὸ γιὰ τὴν κατανόηση τῶν ἀντιλήψεων τοῦ συγγραφέα: βλ. ΛΑΜΠΑΚΗΣ (2000).

⁶ Γιὰ τοὺς λογίους τῆς Νικαίας βλ. CONSTANTINIDES (1982): 5-27 καὶ PRATO (1981): 143-145.

⁷ Μερικὲς ἐνδείξεις παρέχει ὁ ἴδιος στὶς *ΣΙ*, βλ. ΛΑΜΠΑΚΗΣ (2004): 24-30.

⁸ Βλ. LAURENT-DARROUZÈS (1976): 468-473. Ἐπίσης CONSTANTINIDES (1982): 59.

⁹ Βλ. MILLER (1855): 400-405.

¹⁰ Κατὰ τὸν LAURENT (1940): xxix, ἡ ἐκφραση (μὲ ἐπιφυλάξεις) θὰ ἦταν κἀτὶ ἀντίστοιχο τοῦ πρυτάνεως τοῦ πανεπιστημίου. Καθὼς ὅμως ἡ ἐπιγραφή εἶναι μεταγενέστερη, δὲν εἶναι σίγουρο ἂν εἶναι ἀξιόπιστη.

¹¹ Βλ. LAURENT (1940): xxvii-xxviii. Δὲν θὰ ἐπεκταθοῦμε στὸ πρόβλημα τῆς πολὺπλοκης ὁρολογίας σχετικὰ μὲ τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν Βυζαντινῶν, γιὰ τὸ ὁποῖο πλῆθος ὑλικὸ ὑπάρχει στὸ βιβλίον τοῦ ΤΣΑΜΠΗ

ή χρονολογία τής σύνθεσής τους. Πιθανώς τοποθετούνται στο διάστημα 1275-1300, αλλά δέν θά ἐπιμείνουμε περισσότερο σέ αὐτό τὸ σημεῖο, καθὼς δέν διαθέτουμε σίγουρες πληροφορίες¹². Τὸ οὐσιώδες εἶναι ὅτι παρατηρεῖται τελευταία στροφή τοῦ ἐνδιαφέροντος πρὸς τὰ κείμενα αὐτά. Ἦδη διαθέτουμε νέες ἐκδόσεις τῶν μικρότερων φιλοσοφικῶν του δοκιμῶν καθὼς καὶ δύο τόμους μὲ τὰ σχόλιά του στὰ *Μεταφυσικά*¹³ καὶ στὰ *Ἠθικά Νικομάχεια*¹⁴ τοῦ Ἀριστοτέλη, ἐνῶ βρίσκεται σὲ ἐξέλιξη πρόγραμμα ἔκδοσης καὶ τῶν ὑπολοίπων δέκα βιβλίων τῶν σχολίων στὴν ἀριστοτελική φιλοσοφία. Ὡς πρὸς τὰ ρητορικά κείμενα, στὴν μονογραφία μου γιὰ τὸν Παχυμέρη εἶχα ἐπιχειρήσει μία πρώτη συνολικὴ προσέγγιση¹⁵ καὶ οἱ παρατηρήσεις ποὺ ἀκολουθοῦν συμπληρώνουν κατὰ κάποιον τρόπο ὅσα εἶχαν γραφεῖ ἐκεῖ.

Θυμίζουμε ἀρχικά ὅτι τὰ πονήματα αὐτά δέν ἀνήκουν στὴν καλούμενη *ἐπιδεικτικὴ ρητορικὴ*. Ἔχουν σχέση περισσότερο μὲ τὴν θεωρία τῆς ρητορικῆς. Ἄλλὰ στὴν περίπτωσι αὐτὴ ὁ Παχυμέρης σκέφθηκε νὰ ἐργασθεῖ μὲ διαφορετικὸ τρόπο ἀπὸ ὃ, τι στὰ ἄλλα του ἔργα-σχόλια σὲ φιλοσοφικο-θεολογικά κείμενα στὴν πλειονότητά τους, ὅπως ἦδη ἀναφέρθηκε: ἀντὶ νὰ σχολιάσει τὰ ἐγχειρίδια ρητορικῆς τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος –ὅπως τὸν Ἐρμογένη, τὸν Αἰθόβιο, τὸν Μένανδρο καὶ ἄλλα– ἢ νὰ ἐπαναλάβει τὶς ὁδηγίες τους, διατυπώνοντας κανόνες δύσκολοι κατανοητοῦς, θεώρησε πῶς πρακτικὸ καὶ χρήσιμο νὰ συνθέσει σειρά κειμένων ὡς ἐφαρμογὴ τῆς θεωρίας, ποὺ θά μπορούσαν νὰ ἀποτελέσουν ὑποδείγματα γιὰ τὸν σπουδαστή. Ἐγραψε λοιπὸν προγυμνάσματα καὶ μελέτες¹⁶, ποὺ διασώζονται σὲ ἓνα μόνο χειρόγραφο, τὸν κώδικα *Παρισ. γρ.* 2982 (τοῦ 16^{ου} αἰῶνα), ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ κωδικογράφου Ἀνδρέα Ἀρνῆ¹⁷. Τὸ πῶς ἐνδιαφέρον εἶναι

(1999). Θὰ σημειώσουμε μόνο ὅτι ἡ *ἐγκύκλιος παιδεία* [βλ. KOLLER (1955) καὶ TINNEFELD (1979): 245 καὶ σημ. 4α] δηλώνει γενικῶς τὶς ἐπὶ τὰ ἐπιστήμες τοῦ Trivium καὶ τοῦ Quadrivium, ὅπως π.χ. στοὺς στίχους τοῦ περιφήμου λογίου τοῦ 12ου αἰ. Ἰωάννη Τζέτζη [Χιλιάδες 11, στ. 513-528, ἔκδ. LEONE (1968): 449]:

*Δευτέρως δὲ ἐγκύκλια μαθήματα καλοῦνται,
ὁ κύκλος, τὸ συμπέρασμα πάντων τῶν μαθημάτων,
γραμματικῆς, ῥητορικῆς, αὐτῆς φιλοσοφίας,
καὶ τῶν τεσσάρων δὲ τεχνῶν τῶν ὑπ' αὐτὴν κειμένων,
τῆς ἀριθμῶσεως, μουσικῆς καὶ τῆς γεωμετρίας,
καὶ τῆς οὐρανοβάμοδος αὐτῆς ἀστρονομίας ...*

¹² Γιὰ τοὺς λογίους καὶ τὴν ἐκπαίδευσι τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων βλ. γενικῶς MERGIALI (1996).

¹³ Βλ. PAPP (2004).

¹⁴ Βλ. ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΟΣ (2005).

¹⁵ Βλ. ΛΑΜΠΑΚΗΣ (2004): 135-180.

¹⁶ Οἱ μελέτες εἶναι γνωστὲς καὶ ὡς *γυμνάσματα*, προσδιορισμὸς ποὺ δηλώνει ὅτι στὴν πρακτικὴ διδασκαλία τῆς ρητορικῆς βρισκονται ἓνα στάδιο δυσκολίας παραπάνω ἀπὸ τὰ *προγυμνάσματα*. Ἀναφέρονται ἐπίσης καὶ ὡς *ἀγορεύσεις*, βλ. ΚΟΥΚΟΥΡΑ (2003): 99-101.

¹⁷ GAMILLSCHEG-HARLFINGER (1989): 31-32, ἀρ. 20.

βεβαίως ότι ο Παχυμέρης δὲν περιορίστηκε στὰ προγυμνάσματα¹⁸, κείμενα σαφῶς πὸ ἀπλά, δείγματα τῶν ὁποίων ὑπάρχουν ἑκατοντάδες ἀπὸ ὅλες τὶς περιόδους τῆς βυζαντινῆς ιστορίας¹⁹, ἀλλὰ ἔγραψε καὶ μελέτες²⁰, κείμενα ἐμφανῶς πῶς δύσκολα, τὰ ὅποια δὲν εἶχαν προτιμήσει τόσο οἱ βυζαντινοί²¹: μὲ δυσκολία ἀνευρίσκονται περὶ τὸν εἰκοσι παρόμοια συνθέματα στὴν βυζαντινὴ λογοτεχνία. Τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ ἔχουν συντεθεῖ ἀπὸ τὸν Παχυμέρη: εἶναι συνολικὰ δεκατρία, καθὼς ἀκολουθεῖται ἡ σειρὰ τῶν ὑποδείξεων τοῦ Ἑρμογένη, στὸ ἐγχειρίδιον *περὶ στάσεων*²² καὶ σὲ κάθε μία ἀπὸ τὶς δέκα *στάσεις* –δηλαδὴ τὸν τρόπο σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο ἀναπτύσσεται τὸ θέμα– ἀντιστοιχεῖ μία μελέτη, μὲ τὴν σειρὰ πὸν προτείνει τὸ ἴδιο ἐγχειρίδιον (*στοχασμός*²³, *ὄρος ἀπλοῦς*²⁴, *ἀντίληψις*²⁵, *ἀντίστασις*²⁶, *στάσις πραγματικῆ*²⁷, *μετάληψις*²⁸, *ῥητὸν καὶ διάνοια*²⁹, *ἀντινομία*³⁰, *συλλογισμός*³¹, *ἀμφιβολία*³²). Οἱ ὑπόλοιπες τρεῖς μελέτες ἀποτελοῦν παραλλαγὴ τῆς τέταρτης κατηγορίας (τῆς *ἀντιστάσεως*), μὲ τὶς ὑποδιαίρεσεις *ἀντέγκλημα*³³, *μετάστασις καὶ συγγνώμη*³⁴, τὶς γνωστὲς καὶ ὡς *ἀντιθετικαὶ στάσεις*³⁵. Ὁ Παχυμέρης τὶς περισσότερες φορὲς ἐπιλέγει καὶ τὰ θέματα ἀπὸ τὰ προτεινόμενα στὸ ἴδιο ἐγχειρίδιον. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν

¹⁸ Ἐχουν ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὸν WALZ (1832): 549-590.

¹⁹ Βλ. HUNGER (1978): 92-120.

²⁰ Ἐκδόση ἀπὸ τὸν BOISSONADE (1848): 1-251.

²¹ HUNGER (1978): 93-94.

²² Ἐκδόση RABE (1913).

²³ Οἱ ὀρισμοὶ τῶν σημειώσεων 23-34 παρατίθενται μὲ βάση τὸ τμήμα *Μέθοδος τῶν στάσεων* τοῦ ἐγχειριδίου τοῦ Ἑρμογένη (RABE 1913: 36-43): ἔστι γὰρ *στοχασμὸς ἀδήλον πρᾶγματος ἔλεγχος οὐσιώδης ἀπὸ τινος φανεροῦ σημείου*.

²⁴ ἔστι γὰρ *στάσις ὀρικὴ ὀνόματος ζήτησις περὶ πρᾶγματος, οὐ τὸ μὲν πέπρακται, τὸ δὲ λείπει πρὸς αὐτοτέλειαν τοῦ ὀνόματος*.

²⁵ ἔστι γὰρ *ἀντίληψις ἀνευθύνου πρᾶγματος εἶναι δοκοῦντος ὡς ὑπευθύνου κατηγορία*.

²⁶ *Γίνεται γὰρ ἀντίστασις ὅταν ὁμολογῶν ὁ φεύγων πεποικνέται τι ὡς ἀδίκημα ἀντιστᾶ ἕτερον τι ἐνεργέτημα δι' αὐτοῦ τοῦ ἀδικήματος πεπραγμένον*.

²⁷ *πραγματικὴ γὰρ ἔστιν ἀμφισβήτησις περὶ πρᾶγματος μέλλοντος*.

²⁸ *Ὅταν ἡ ζήτησις ἢ περὶ τοῦ εἰ δεῖ τὸν ἀγῶνα εἰσελθεῖν*.

²⁹ *Γίνεται γὰρ ῥητὸν καὶ διάνοια, ὅταν, τοῦ ἕτερον τὸ ῥητὸν προβαλλομένου καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον γε τοῦ διώκοντος, θάτερον μέρος χρῆται ταῖς διανοίαις*.

³⁰ ἔστι γὰρ *ἀντινομία δύο ἢ πλείων ῥητῶν ἢ καὶ ἑνὸς διαιρουμένου μὴ φύσει ἐναντίων κατὰ περίστασιν δὲ μάχη*.

³¹ ἔστι γὰρ *συλλογισμὸς ἀγράφου πρᾶγματος πρὸς ἔγγραφον παράθεσις*.

³² ἔστι γὰρ *ἀμφιβολία ἀμφισβήτησις περὶ ῥητῶν ἐκ προσωδίας ἢ διαστάσεως συλλαβῶν γινομένη*.

³³ *γίνεται γὰρ ἀντέγκλημα, ὅταν ὁμολογῶν ὁ φεύγων πεποικνέται τι ὡς ἀδίκημα ἀντεγκαλῆ τῷ πεποικνῶτι ὡς ἀξίῳ παθεῖν, ἢ πέπονθεν*.

³⁴ *ἢ γὰρ εἰς ὑπεύθυνόν τι δυνάμενον γενέσθαι πρᾶγμα ἢ πρόσωπον μεθίστησι τὸ ἐγκλημα ὁμολογῶν τι πεποικνέται ὡς ἀδίκημα καὶ ποιεῖ μετάστασιν, ἢ εἰς οὐ δυνάμενον ὑπεύθυνον γενέσθαι, ἀνεύθυνον δὲ πάντη, καὶ πεποικνε συγγνώμην*.

³⁵ *Γιὰ τὴν ὀρολογία συνολικὰ βλ. ERNESTI (1795)*.

ανάπτυξη τής επιχειρηματολογίας· όπως είναι αναμενόμενο, ακολουθούνται οι προβλεπόμενοι κανόνες. Στο χειρόγραφο υπάρχουν σημειώσεις στο περιθώριο, που υποδεικνύουν λεπτομερώς όχι μόνο το είδος τής *στάσεως*, αλλά *χαρακτηρίζουν* και τις επί μέρους ένότητες, π. χ. *προοίμιον, κατάστασις* κλπ. Δεν είναι σίγουρο αν οι ένδειξεις αυτές υπήρχαν ήδη στο αυτόγραφο του Παχυμέρη, κάτι πάντως όχι άπιθανο. Όπως και να έχει το πράγμα, είναι ακόμα ένα σημείο που ενισχύει την υπόθεση ότι τα κείμενα αυτά έχουν περισσότερο χαρακτήρα διδακτικό. Και δυστυχώς αντίθετα από τα φιλοσοφικά του κείμενα, που διασώθηκαν σε πλήθος χειρογράφων³⁶, οι μελέτες διασώθηκαν σε ένα μόνο χειρόγραφο, όπως ήδη έχει αναφερθεί. Ίσως επειδή *ἐν* πρώτης ὄψεως δημιουργείται ἡ ἐντύπωση ὅτι ἀναφέρονται στὴν ἀρχαιότητα. Ἐχουν τὴν μορφή δημοσίας ἀντιπαράθεσης, ἐνώπιον ἀρχαίου δικαστηρίου, καὶ ἡ φρασιολογία εἶναι ἀνάλογη. Συχνὰ ἀνευρίσκονται φράσεις ὅπως “*ὁ παρὼν ἀγὼν*”, “*ἀξιώ τὴν ἡμετέραν βουλήν*”, “*λεγέτω ἐν τῷ ἐμῷ ὕδατι*” κ. ἄ. Χρησιμοποιεῖται διαλογικὴ μορφή, με ἐρωταποκρίσεις πὺ θυμίζουν τοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους ἀλλὰ καὶ σύντομες προτάσεις σὺ ὕφος τὸν διαλόγων τῆς κυνικοστωικῆς διατριβῆς³⁷.

Ἐπιλέγοντας νὰ πραγματευθεῖ τὰ θέματά του ὁ Παχυμέρης ἀναφέρεται σὲ ποικίλα ἐπεισόδια τοῦ δημοσίου βίου τῆς ἀρχαίας Ἀθήνας, περιγράφει πὺς ἀντιλαμβάνεται τὸ χρέος τοῦ στρατηγῶ ἢ τοῦ στρατιωτικοῦ γενικότερα, ἐνὼ δὲν λείπει καὶ ἡ ἀνάπτυξη θεμάτων ὅπως οἱ σχέσεις γονέων καὶ παιδιῶν, ἡ παιδαγωγικὴ σημασία τῆς τέχνης, κ. ἄ. Προσπαθεῖ καὶ ἐπιτυγχάνει νὰ γράψει σὺ κατάλληλο ὕφος, τοῦ Θουκυδίδη, τοῦ Δημοσθένη ἢ καὶ ἄλλων συγγραφέων κατὰ περίσταση, καὶ παραθέτει εὐρὺ φάσμα χωρίων ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς κλασικῆς γραμματείας –τῆς ὁποίας ἀποδεικνύεται ἄριστος γνώστης³⁸– γιὰ νὰ ἐμπλουτίσει τὸ κείμενό του καὶ νὰ ἐνισχύσει τὶς ἀπόψεις του.

Προκύπτει ἐπὶ πλέον τὸ ἐρώτημα ἀν πρέπει νὰ ἐρμηνευθοῦν κατὰ λέξη οἱ μελέτες, ἢ ἀν ὁ Παχυμέρης ἐπιδιώκει νὰ μεταφέρει ἕνα ἀλληγορικὸ μήνυμα, πρακτικὴ ὄχι ἀσυνήθης στὰ κείμενα τοῦ εἶδους³⁹. Ἐνδειξὴ ὅτι συχνὰ πρόκειται γιὰ σύμβαση, γιὰ ἐνσυνείδητη ἀλληγορία, εἶναι τὸ γεγονός ὅτι συχνὰ ἀναφέρονται ἀξιώματα βυζαντινά, ὅπως π. χ. *στρατηγὸς αὐτοκράτωρ, ἀπὸ τῆς καταστάσεως, ἐπὶ τῶν ἀναμνήσεων*. Πιθανότατα λοιπὸν ὁ Παχυμέρης γράφει ἐπιρρεασμένος, ἔστω καὶ ὑποσυνείδητα, ἀπὸ καταστάσεις τοῦ καιροῦ του. Π. χ. σὺ θέμα τοῦ στοχασμοῦ

³⁶ Βλ. ΛΑΜΠΑΚΗΣ (2004): 192-207.

³⁷ Καὶ ὁ λίγο μεταγενέστερος Θεόδωρος Μετοχίτης στὸν *Ἠθικὸ* ἐπιλέγει ἀνάλογο ὕφος· βλ. ΠΟΛΕΜΗΣ (2002): 28*-29*, ὅπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία.

³⁸ Ὅπως συμβαίνει ἐξ ἄλλου καὶ στὶς ΣΓ, βλ. τελευταία FAILLER (2004).

³⁹ Κάτι ἀντίστοιχο γιὰ τὸν Γρηγορᾶ εἶχε ἤδη παρατηρήσει ὁ GUILLAND (1926): 129-130. Ἐπίσης ὁ GARZYA (1968) γιὰ τὸν Νικηφόρο Βασιλάκη. Βλ. καὶ τὴν πρόσφατη μελέτη τοῦ Γ. MARTIN (2006): 207 γιὰ ἀνάλογη περίπτωση στὸν Θωμᾶ Μάγιστρο.

ἀναπτύσσεται ἡ μελέτη *Σκηπτοῦ κατενεχθέντος, εὐρηγται χίλια πανοπλία ἐν τῇ τοῦ Περικλέους οἰκίᾳ καὶ κρίνεται τυραννίδος ἐπιθέσεως*⁴⁰: τελικὰ ἡ μελέτη καταλήγει ὡς καταδίκη τῆς τυραννίας καὶ ἐμμέσως μὲ τὸν ὕμνο τῆς ἀρχαίας ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας στηλιτεύεται ἡ ἀπολυταρχικὴ διακυβέρνηση. Πιθανότατα μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν ὁ Παχυμέρης στὴν πραγματικότητα καταδικάζει τὴν αὐταρχικὴ διακυβέρνηση τοῦ αὐτοκράτορα Μιχαῖλ Η'. Σὲ ἄλλη μελέτη, γὰρ τὸν φιλόσοφο πού ἐναντιώνεται στὸν τύραννο καὶ τὸν πείθει νὰ παραιτηθεῖ οἰκειοθελῶς⁴¹, πίσω ἀπὸ τὸν παραδοσιακὸ τόπο⁴² διακρίνονται προφανεῖς ἀναφορὲς στὴν βυζαντινὴ αὐλή. Ὁ φιλόσοφος εἶναι ὁ ἄνθρωπος τῆς σπουδῆς, ἀποφασίζει πάντως ὅτι ἀξίζει νὰ ἀφήσει τὴν ἀπομόνωσή του καὶ νὰ ἀγωνισθεῖ γὰρ τὰ δίκαια τῆς πατρίδας, μὲ τὰ ὅπλα πού διαθέτει: τὴν διαλεκτικὴ καὶ τὴν φιλοσοφία.

Τελικὰ, χρησιμοποιώντας ἐπιτυχῶς τὴν παραδοσιακὴ μορφή τῆς μελέτης, ὁ Παχυμέρης, ἀξιοποιώντας τὶς εὐρύτατες γνώσεις του, ἐκφράζει σκέψεις καὶ ἀπόψεις του μὲ τρόπο πού μᾶς ἐπιτρέπει νὰ κατανοήσουμε καλύτερα τὴν προσωπικότητά του καὶ νὰ διακρίνουμε ἄλλες πλευρὲς τῆς μόρφωσής του. Ἐπιτυγχάνει νὰ ἀνανεώσει τὸ εἶδος παρέχοντας κείμενα ὑποδειγματικά, πού θὰ ἀξίζαν ἕναν πῶ συστηματικὸ σχολιασμό, τὸν ὁποῖο πιστεύω νὰ μπορέσω νὰ πραγματοποιήσω σὲ εὐλόγο χρόνο, ὡς εἰσαγωγὴ σὲ μία νέα ἐκδοσὴ τους, βεβαίως μαζί μὲ τὰ προγράμματα.

Σ. ΛΑΜΠΑΚΗΣ

*Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν,
Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἐρευνῶν,
Βασιλέως Κωνσταντίνου
48, ΑΘΗΝΑ (Ἑλλάς)
e-mail: slambakis@eie.gr; stlamp@hol.gr*

---

⁴⁰ BOISSONADE (1848): 1-19.

⁴¹ BOISSONADE (1848): 20-40.

⁴² Βλ. π.χ. ὅσα παρατηρεῖ ὁ ΠΟΛΕΜΗΣ (2002): 36*.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- BOISSONADE, J. F. (ED.) (1848), *Georgii Pachymeris declamationes tredecim*, Paris.
- CONSTANTINIDES, C. N. (1982), *Higher Education in Byzantium in the thirteenth and Early Fourteenth Centuries (1204-ca. 1310)*, Nicosia.
- ERNESTI, J. C. G. (1795), *Lexicon Technologiae Graecorum Rhetoricae*, Lipsiae.
- FAILLER, A. (2004), «Citations et réminiscences dans l'*Histoire* de Georges Pachymérés», *REB* 62, 159-180.
- FRYDE, E. (2000), *The Early Palaeologan Renaissance (1261-1360)*, Leiden-Boston-Köln.
- GAMILLSCHEG, E.-HARLFINGER D. (1989), *Repertorium der griechischen Kopisten 800-1600*, 2. Teil: Handschriften aus Bibliotheken Frankreichs, Wien.
- GARZYA, A. (1968), «Una declamazione giudiziaria di Niceforo Basilace», *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 36, 81-103.
- GUILLAND, R. (1926), *Essai sur Nicephore Gregoras. L'homme et l'oeuvre*, Paris.
- HUNGER, H. (1978), *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, τόμ. Β, München.
- KOLLER, H. (1955), «Ἐγκύκλιος παιδεία», *Glotta* 34, 174-189.
- ΚΟΥΚΟΥΡΑ, Δ. (2003), *Ἡ Ρητορική και ἡ Ἐκκλησιαστική Ρητορική. Διαχρονική Μελέτη*, Θεσσαλονίκη.
- KRUMBACHER, K. (1897), *Geschichte der byzantinischen Literatur*, München.
- ΛΑΜΠΑΚΗΣ, Σ. (2000), «Ἐλπίζειν τὰ χεῖρω καὶ ἔτι ξυμβαίνειν. Ἡ παράλλαγή τῆς θουκυδίδειας πρόγνωσης στὸ προοίμιο τῶν *Συγγραφικῶν Ἱστοριῶν* τοῦ Γεωργίου Παχυμέρη», *Ἐνθύμησις Ν. Μ. Παναγιωτάκη*, Ἡράκλειο 2000, 371-377.
- (2004), *Γεώργιος Παχυμέρης, πρωτέδικος καὶ δικαιοφύλαξ. Εἰσαγωγικὸ δοκίμιον*, Ἀθήνα.
- LAURENT, V. (1940), πρόλογος στὸ βιβλίον: P. TANNERY, *Quadrivium de Georges Pachymère ou Σύνταγμα τῶν τεσσάρων μαθημάτων ἀριθμητικῆς, μουσικῆς, γεωμετρίας καὶ ἀστρονομίας*, texte révisé et établi par le R. P. E. Stéphanou A. A., Città del Vaticano.
- LAURENT, V.-DARROUZÈS, J. (1976), *Dossier grec de l'union de Lyon (1273-1277)*, Paris.
- LEONE, P. A. M. (ED.) (1968), *Ioannis Tzetzae Historiae*, Napoli.
- MARTIN, G. (2006), «Rhetorical Exercise or Political Pamphlet? Thomas Magistros' Exploitation of Demosthenes' against Leptines», *GRBS* 46, 207-226.
- MERGIALI, S. (1996), *L'enseignement et les lettres pendant l'époque des Paleologues (1261-1453)*, Ἀθήνα.
- MILLER, E. (1855), *Manuelis Philae Carmina*, τόμ. 2, Paris.
- ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΟΣ, Κ. (2005), *Γεώργιος Παχυμέρης Φιλοσοφία. Βιβλίον ἐνδέκατον. Τὰ Ἠθικά ἦτοι τὰ Νικομάχεια* (ed. princeps), προλεγόμενα-κείμενα-εὑρετήρια ὑπὸ

- Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΟΥ [Commentaria in Aristotelem Byzantina 3], Ἀθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν.
- ΡΑΡΡΑ, Ε. (2002), *Georgios Pachymeres Philosophia Buch 10. Kommentar zur Metaphysik des Aristoteles* (ed. princeps), Einleitung, Text, Indices von Eleni Pappa [Commentaria in Aristotelem Byzantina 2], Ἀθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν.
- ΠΟΛΕΜΗΣ, Ι. Δ. (2002), *Θεόδωρος Μετοχίτης Ἠθικός ἢ περὶ παιδείας*, εισαγωγική-κριτική ἔκδοση-μετάφραση-σημειώσεις Ι. Δ. ΠΟΛΕΜΗΣ, Ἀθήνα.
- PRATO, G. (1981), «La produzione libraria in area greco-orientale nel periodo del regno latino di Costantinopoli (1204-1261)», *Scrittura e Civiltà* 5, 143-145.
- RABE, H. (ED.) (1913), *Hermogenis Opera*, Leipzig.
- TINNEFELD, F. (1979), «Das Niveau der abendländischen Wissenschaft aus der Sicht gebildeter Byzantiner im 13. und 14. Jh.», *Byzantinische Forschungen* 6, 241-280.
- ΤΣΑΜΠΗΣ, Γ. (1999), *Ἡ παιδεία στὸ χριστιανικὸ Βυζάντιο*, Ἀθήνα.
- WALZ, C. (1832), *Rhetores Graeci*, τόμ. 1, Tübingen.